

ks. prof. dr hab. Artur Malina
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Recenzja rozprawy doktorskiej

Ks. mgr lic. Tomasz Białoń, *Wierzyć w Chrystusa i cierpieć dla Niego według Listu do Filipian*, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydział Teologiczny, Kraków 2022, ss. 324.

Recenzja stanowi realizację postanowienia Rady Dyscypliny „Nauki Teologiczne” Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie. Przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska ks. mgr. lic. Tomasza Białonia została napisana pod kierunkiem bp. prof. dr. hab. Romana Pindla. Zasadnicza część pracy składa się z ośmiu rozdziałów (nie pięciu jak wylicza abstrakt), które poprzedza wstęp, a zamyka zakończenie. Dysertacja jest ponadto zaopatrzona w wykaz skrótów używanych w pracy oraz w bibliografię podzieloną na trzynaście części: teksty oryginalne i tłumaczenia Biblii; program komputerowy z aparatem krytycznym, konkordancjami i synopsami; dokumenty Kościoła; encyklopedie, leksykony i słowniki biblijne; słowniki filologiczne i pomoce gramatyczne; hasła słownikowe; epistolografia, retoryka, struktura literacka, pomoce metodologiczne; komentarze do Listu do Filipian; komentarze do innych ksiąg biblijnych, do całej Biblii oraz jej części; literatura przedmiotu; wprowadzenia do Pisma Świętego, teologie biblijne; opracowania dotyczące życia i teologii Pawła Apostoła; literatura niezwiązana bezpośrednio z tematem pracy.

1. Przedmiot badań oraz cel pracy

Tytuł dobrze przedstawia zarówno temat rozprawy, którym jest Pawłowe rozumienie wiary i cierpienia, a zwłaszcza związków między nimi, jak i przedmiot materialny badań, którymi są teksty Listu do Filipian. Wstęp zwięźle i jasno podaje racje za ich wyborem. W liście skierowanym do pierwszej założonej na kontynencie europejskim wspólnoty wiara i cierpienie są ze sobą zestawione w sposób zasługujący na uwagę. Zaraz po stałych elementach składających się na wprowadzenie – po preskrypcie i dziękczynieniu (Flp 1,1-6) – Paweł określa adresatów jako mających w jego kajdanach i w obronie Ewangelii (1,7-11). To powiązanie między dwiema rzeczywistościami jest wyrażone w drugim tekście już przez właściwą terminologię: „Wam bowiem z łaski dane jest to dla Chrystusa: nie tylko w Niego wierzyć, ale i dla Niego cierpieć, skoro toczycie tę samą walkę, jaką u mnie widzieliście, a o jakiej u mnie teraz słyszycie” (1,29-30). Autor rozprawy zauważa, że wiara i cierpienie w obydwu tekstach są ukazane jako dwa wymiary daru Chrystusa: w pierwszym jeszcze nie wprost, zaś w drugim już wyraźnie. Podczas gdy charakterystyka wiary jako daru nie zaskakuje, takie samo określenie cierpienia „może wydawać się szokujące, a dla wielu trudne do przyjęcia” (s. 14). Doktorant w tym miejscu formułuje kilka głównych pytań badawczych: „Jak Paweł rozumie wiarę i cierpienie? Jaki wpływ ma wiara na przeżywanie cierpienia i jak cierpienie wpływa na przeżywanie wiary? Jak wiara przemienia cierpienie i w jaki sposób cierpienie przemienia wiarę? Jaka jest między nimi relacja? W jaki sposób obydwie doświadczenia mogą być rozumiane jako łaska Chrystusa?” (tamże). Pytania te składają się na jedną złożoną kwestię znaczenia w Liście do Filipian wiary w Chrystusa i cierpienia dla Niego.

Przedmiot materialny jest wybrany nie tylko z powodu powiązania tych dwóch rzeczywistości w tym liście Pawła. Można byłoby wskazać na inne teksty – także z *Corpus*

Paulinum – ściśle łączące wiarę i cierpienie. Ten sam związek jest wyrażony w wyznaniu ujętym w liście mającym charakter testamentu Apostoła: „Z tej właśnie przyczyny znoszę i to obecne cierpienie, ale za ujmę sobie tego nie poczytuję, bo wiem, komu zawierzyłem, i jestem pewny, że mocen [On] jest ustrzec mój depozyt aż do owego dnia” (2 Tm 1,12). Autor rozprawy podaje trzy główne argumenty za wyborem przedmiotu materialnego. Znaczenie dwóch fragmentów odsłania się w najbliższym kontekście – „wewnątrz samego Listu” (s. 14). List ten jest powszechnie przyjmowany przez biblistów jako autentyczne dzieło Apostoła, dlatego poznając jego treść można mieć wgląd w myśli Apostoła Narodów. Skierowany do wspólnoty szczególnie bliskiej nadawcy (nie adresatowi!) list nie tylko ma bardzo serdeczną formę, ale ze względu na niewielkie rozmiary jego treść dotyczy najważniejszych spraw.

Może zaskakiwać aktualny stan badań odnoszących się do tak ujętej problematyki badawczej. Temat cierpienia w listach Pawła był wprawdzie przedmiotem opracowań przywołanych przez ks. T. Białonia. Jego obecności w Liście do Filipian oraz jego znaczeniu dla ewangelizacji poświęcono monografię (L. G. Bloomquist, *The Function of Suffering in Philippians* [1993]). Jednak zagadnienie relacji między wiarą a cierpieniem nie znalazło się w centrum żadnego z dotychczasowych studiów, chociaż w tym liście można wyróżnić pięć fragmentów z wypowiedziami o wierze i cierpieniu łączącymi się z refleksją o działaniu Boga: 1,3-11; 1,12-26; 1,27-30; 3,7-11; 4,11-16. W nich wierze odpowiada Ewangelia, łaska oraz głoszenie Chrystusa i słowa Bożego, zaś cierpieniu – kajdany i walka.

Wstęp zapowiada osiągnięcie celu pracy przez realizację zadań badawczych rozpisanych na osiem rozdziałów. Pierwszy rozdział zawiera charakterystykę historyczno-literackiego kontekstu listów Pawła. Drugi koncentruje się na teologii Listu do Filipian ze szczególnym uwzględnieniem chrystologii i eklezjologii oraz zawiera analizę kluczowych w rozprawie terminów. Trzeci stanowi pierwszy etap analizy, który polega na delimitacji i segmentacji pięciu perykop. Pierwsze trzy rozdziały przedstawiają stan wiedzy na podstawie osiągniętego konsensusu naukowego. Temu ich raczej opisowemu charakterowi, a nie analitycznej funkcji, odpowiada rezygnacja z podsumowań, które znajdują się na końcu każdego z kolejnych rozdziałów rozprawy. Następne pięć rozdziałów – od czwartego do ósmego zawiera egzegezę wyróżnionych fragmentów. Analiza opiera się na dokonanym w rozdziale trzecim rozróżnieniu mniejszych jednostek. Każdy z rozdziałów zawierających analizę szczegółową kończy się podsumowaniem. Zakończenie rozprawy zawiera syntezę rezultatów analiz przeprowadzonych w ośmiu rozdziałach.

2. Realizacja zadań badawczych

Autor rozprawy zmierza konsekwentnie do celu wyznaczonego we wstępie.

Pierwszy rozdział zawiera charakterystykę historyczno-literackiego kontekstu listów Pawła, która jest dokonana na tle epistolografii starożytnej oraz odniesiona do elementów biografii ich autora, mających wpływ na ich powstanie, formę, styl i inne aspekty literackie. Większa część tego rozdziału jest poświęcona zagadnieniom literackim Listu do Filipian: kwestiom autorstwa i stylu; jego integralności; strukturze literackiej listu; strukturze epistolarnego pisma; strukturze retorycznej tekstu; strukturze chiastycznej wypowiedzi; rozważania zamyka analiza porównawcza różnych ujęć struktury listu. Do identyfikacji funkcji składowych struktury retorycznej listu (*exordium*, *narratio*, *propositio*, *probatio*, *peroratio*) odwołuje się analiza szczegółowa fragmentów występujących w tych częściach, a więc badanych w rozdziałach od czwartego do ósmego rozprawy, które stanowią główny trzon jej wywodów.

Drugi rozdział koncentruje się na teologii Listu do Filipian ze szczególnym uwzględnieniem chrystologii i eklezjologii oraz zawiera analizę kluczowych w rozprawie terminów, która jest przeprowadzona na tle całego korpusu listów Pawłowych: wiara,

Ewangelia, cierpienie wraz z oznaczającymi je terminami kajdan, ucisku i walki oraz z łaską łączącą wiarę i cierpienie.

Trzeci rozdział stanowi pierwszy etap analizy, który polega na delimitacji i segmentacji pięciu perykop: 1,3-11; 1,12-26; 1,27-30; 3,7-11; 4,11-16. Kryterium wyboru tych tekstów jest występowanie w nich terminów wyrażających „zarówno wiarę, jak i cierpienie”. Do kategorii terminów są zaliczone nie tylko pojedyncze słowa, ale w większości przypadków konstrukcje wyrazowe posiadające znaczenie mieszczące się w zakresie – jak to jest określone – „zaangażowania w wierze” oraz „przeżywania cierpienia”. W pierwszym tekście wyrażają wiarę: κοινωνία ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον (1,5) oddane przez „udział w [szerzeniu] Ewangelii” – w tym miejscu rozprawy dla tego wyrażenia podano jednak dwa inne wersety (1,3.7); πεποιθώς (w tekście rozprawy z akcentem gravis) (1,6) jako „wiara”; ἐν τῇ ἀπολογία καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου συγκοινωνούς (1,7) jako „uczestnictwo w obronie Ewangelii”; zaś cierpienie: ἐν τοῖς δεσμοῖς μου... συγκοινωνούς (1,7) jako „udział w kajdanach”. W drugim tekście przedstawiają wiarę konstrukcje: τὸν λόγον λαλεῖν (1,14) jako „głoszenie Słowa Bożego”; τὸν Χριστὸν κηρύσσουν (1,15) jako „głoszenie Chrystusa”; εἰς ἀπολογία τοῦ εὐαγγελίου (1,16) jako „obrona Ewangelii”; μεγαλυνθήσεται Χριστὸς (1,20) jako „uwielbienie Chrystusa”; χαρὰν τῆς πίστεως (1,25) jako „radość w wierze”; natomiast do motywu cierpienia odnoszą się: τοὺς δεσμούς (1,13) i τοῖς δεσμοῖς (1,14) jako „kajdany”. W trzecim tekście z tematem wiary są związane: zwrot ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ Χριστοῦ πολιτεύεσθε (1,27) oddany jako „życie w sposób godny Ewangelii” oraz czasownik πιστεύειν (1,29) – „wierzyć”, zaś cierpienie oznaczają: czasownik πάσχειν (1,29) – „cierpieć” oraz zwrot ἀγῶνα ἔχοντες (1,30) – „toczenie walki”. W czwartym tekście do wiary odnosi się wyrażenie πίστεως Χριστοῦ (3,9) – „wiara w Chrystusa”, zaś do cierpienia wyrażenie κοινωνίαν παθημάτων αὐτοῦ (3,10) oddane jako „udział w cierpieniu” oraz konstrukcja συμμορφιζόμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ (3,10) przetłumaczona jako „upodobnienie do śmierci Jezusa”. Ostatni piąty tekst zawiera pojedyncze konstrukcje odnoszące się do motywu wiary i cierpienia: do pierwszego – ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου (4,15) przełożoną jako „początki Ewangelii”; do drugiego – συγκοινωνήσαντές μου τῇ θλίψει (4,14) jako „ucisk”. Granice fragmentów są identyfikowane na podstawie zmian stylistycznych, semantycznych i tematycznych (s. 103). Natomiast ich struktura wewnętrzna jest określona na podstawie wyróżnienia jednostek tematycznych oraz występowania form literackich typu koncentrycznego lub paraleli (s. 104).

Następne pięć rozdziałów – od czwartego do ósmego – zawiera egzegezę wyróżnionych fragmentów. Analiza opiera się na dokonanym w rozdziale trzecim rozróżnieniu mniejszych jednostek. Kluczowe terminy są badane w kontekście bliższym i dalszym wewnątrz listu, następnie z uwzględnieniem odniesień intertekstualnych do pism Pawła, do pozostałych tekstów Nowego Testamentu oraz do całej Biblii. W tym podejściu synchronicznym odpowiednie miejsce zajmuje badanie elementów semickiej i grecko-rzymskiej retoryki stosowanej przez Apostoła. Każdy z rozdziałów zawierających analizę szczegółową kończy się podsumowaniem. Zakończenie rozprawy zawiera syntezę rezultatów analiz przeprowadzonych w ośmiu rozdziałach.

3. Ocena całościowa rozprawy

Na uznanie zasługuje wybór tematu, który nie został dotychczas tak szczegółowo przebadany pomimo obszernej literatury egzegetycznej. Określenie przedmiotu badań oznacza, że fragmenty badane są w postaci ostatecznej, czyli poddawane są analizie synchronicznej. Uprzywilejowanie podejścia literackiego nie oznacza zupełnego pomijania problematyki będącej przedmiotem analiz historycznych. Doktorant wykazuje się więc dobrą znajomością warsztatu egzegetycznego na kolejnych etapach analizy, co świadczy o odpowiednim przygotowaniu do

prowadzenia egzegezy biblijnej w ramach podejścia synchronicznego, które jest właściwą metodą interpretacji tekstów, zmierzającą do precyzyjnego określenia teologii pisma w jej definitywnym kształcie.

Postępowanie badawcze jest oparte na przedstawionej we wstępie dostatecznie jasno spójnej metodologii. Pierwsze dwa rozdziały świadczą o dobrze przeprowadzonej kwerendzie we współczesnej literaturze – w większym stopniu polskiej, choć bez pomijania obcojęzycznej – odnoszącej się do osoby i dzieła Apostoła oraz do szczegółowych zagadnień historycznych, literackich i teologicznych dotyczących jego listów, a zwłaszcza Listu do Filipian. Zilustrowane dobrymi przykładami i przydatne dla analizy szczegółowej jest zwrócenie uwagi na formy właściwe dla retoryki grecko-rzymskiej oraz kompozycji semickiej (retoryka hebrajska).

Autor rozprawy nie narzuca lektury tekstów radykalnie różnej od interpretacji oferowanej przez dobre komentarze do listu i szczegółowe opracowania. Jego własne spostrzeżenia mają oparcie w odnośnikach do innych studiów cytowanych w przypisach. Weryfikuje przyjmowane rozstrzygnięcia na podstawie uważnego studium tekstu greckiego (czego ilustracją może być rozważenie dwóch znaczeń konstrukcji ACI na s. 134-135 z przyp. 454 i 456 czy rozumienie związku między wyrażeniem „w Chrystusie” a kajdanymi, które stały się znane, jako obraz cierpienia Apostoła na s. 167-168 z przyp. 635-637). Doktorant wykazuje się dobrą znajomością warsztatu egzegetycznego, zwłaszcza w zakresie językowym: gramatyki i leksyki greki biblijnej (zwracając uwagę na pełniejsze znaczenie greckich słów, które nieraz nie jest oddawane w przekładach – np. $\sigma\kappa\upsilon\beta\alpha\lambda\alpha$ na s. 257-258). Własna argumentacja przedstawiona jako odróżniająca się od innych egzegetów nie ma przesadnej formy polemicznej.

W polskiej literaturze egzegetycznej rozprawa wnosi znaczący wkład w rozumienie badanego tekstu. Dla uzasadnienia tego pozytywnego sądu warto przytoczyć dwa przykłady:

1) W podsumowaniu rozdziału czwartego znajduje się trafne spostrzeżenie na temat znaczenia dla znoszenia przez Apostoła cierpienia zarówno jego pamięci o początkach głoszenia Ewangelii, jak i jego przekonania o kontynuacji tego dzieła. Wówczas cierpienie nie pozbawia radości, która nie wynika z braku zmartwień, lecz jest owocem „doświadczenia obecności Boga i Jego pomocy” (s. 157).

2) Rozdział szósty zawiera analizy tekstu tytułowego dla rozprawy. Ich najważniejszą konkluzję wraz z syntetycznym uzasadnieniem tworzą zdania: „Istotnym momentem fragmentu jest ukazanie wiary i cierpienia jako łaski. Obydwa, wydawałoby się skrajnie różne doświadczenia, okazują się ostatecznie przestrzeniami, w których objawia się zbawcze działanie Boga. Chrystus jest Tym, który łączy obydwie doświadczenia i to On sprawia, że są odczytywane pozytywnie. Wiare ukazuje Paweł jako źródło życia wiecznego, które nie rodzi się w człowieku na skutek jego własnych zasług, ale stanowi dar od Boga. Jednak Boża hojność na wierze się nie kończy. Cierpienie niezawinione staje się doświadczeniem łaski, przez którą Pan Bóg weryfikuje i oczyszcza dar wcześniej ofiarowany człowiekowi i już przez niego przyjęty. Cierpienie okazuje się częścią dziedzictwa otrzymanego od Chrystusa, który prowadzi do współudziału w Jego chwale (Rz 8, 17)” (s. 248). Dobrze, że przywołano w podsumowaniu tego rozdziału wypowiedź z Listu do Rzymian o wartości eschatologicznej współdzielenia z Chrystusem cierpienia na mocy udziału w dziedzictwie Boga, choć można było bardziej uwydatnić to, co jest właściwe dla badanego tekstu z Listu do Filipian.

Na wartość naukową pracy składa się strona językowa, logiczna i inne aspekty formalne. Język polski jest poprawny. W lekturze uderza troska o związek logiczny między zdaniami i akapitami. Argumentacja jest niezawila, przejrzysta, przekonująca i nieobciążona dygresjami, chociaż w przypisach można było bardziej rozwinąć dyskusję z przytaczanymi autorami. Wystarczającej wiedzy o osiągnięciach innych egzegetów dowodzi właściwe połączenie przypisów z głównym tokiem wywodów. Erudycja ta wspomaga tworzenie własnej argumentacji. O dobrej orientacji w stanie badań świadczy aparat naukowy (18 stron wykazu bibliograficznego i 1223 przypisy).

Dyskusji podczas publicznej rozprawy warto poddać dwie kwestie:

1) Kryterium terminologiczne powinno być stosowane do identyfikacji tekstów w sposób konsekwentny i jednoznaczny. Jeśli powiązanie *πεποιθώς* (w 1,6) z terminami oznaczającymi cierpienie decyduje o wyodrębnieniu pierwszego tekstu, to warto byłoby uzasadnić, dlaczego pominięto fragment z bardzo znaczącym tekstem, który w innych miejscach pracy jest trafnie interpretowany jako łączący motywy wiary i cierpienia: „A jeśli nawet krew moja ma być wylana przy ofiarniczej posłudze około waszej wiary, cieszę się i dzielę radość z wami wszystkimi; tak samo i wy się cieszcie i dzielcie radość ze mną!” (Flp 2,17-18). Doktorant w związku z tym tekstem stwierdza: „Również swoich adresatów pragnie nauczyć, aby cierpienie dla Chrystusa, podobnie jak wiarę w Chrystusa, postrzegali jako łaskawy dar od Boga, za który powinni być wdzięczni” (s. 247); „Kiedy Paweł w Liście do Filipian używa terminu *πίστις* (1, 25. 27. 29; 2, 17), wyraża on wiarę adresatów w kontekście ich doświadczenia cierpienia” (s. 264). Dlaczego fragment zawierający te dwa wersety nie został wyodrębniony i dodany do pięciu perykop poddanych szczegółowej analizie?

2) Jaka jest funkcja uwagi odnoszącej się do znaczenia terminów i sformułowanej na początku rozdziału trzeciego: „Odnoszą się one do przeżyć samego Apostoła, jego adresatów oraz takich, które są powszechnym doświadczeniem wyznawców Chrystusa” (s. 102)? Takie ogólne i niejednoznaczne odniesienie można bowiem wskazać także dla wielu innych wypowiedzi Pawła, dlatego nie może ono być dodatkowym kryterium wyróżnienia tekstów przewidzianych do analizy.

4. Postulaty dotyczące publikacji rozprawy

Przed publikacją rozprawy w całości lub części (do czego zachęcam) warto uwzględnić dwa rodzaje uwag:

a) Formalne:

Należy dokonać ponownej korekty językowej (np. jedno z istotnych zdań uzasadniających wybór przedmiotu pracy jest niezrozumiałe z powodu braku podmiotu albo niewłaściwego określenia tego podmiotu: „Po trzecie, Pawłowe dzieło, które badamy, stanowi list skierowany do wspólnoty szczególnie bliskiej adresatowi, co wielokrotnie zaznaczy bardzo serdecznymi i bezpośrednimi zwrotami” [s. 14]). Inne drobne błędy językowe: „natomiast w forma czasownikowa” (s. 86); „jednostek tematycznym” (s. 103); literówka „Kocioła” (s. 134).

Należy ujednoczyć szczegóły opisu bibliograficznego (przykłady: obecność spacji między inicjałami imion – por. s. 16 w przyp. 10 i 11; zbędny dywiz w przyp. 43. 49 i in.: „ - Zob.”). Należy poprawić interpunkcję, a zwłaszcza wstawić przecinki, których nie ma w niektórych zdaniach złożonych czy przy wtrąceniach (np. s. 129: „Termin, którym Paweł się posługuje na określenie Bożego działania [*ἔργον*] ma swój odpowiednik”), albo usunąć zbędne (np. s. 131: „«Dzień Pana», jest dniem”). W kilku przypadkach zamiast łącznika (dywizu) pojawia się myślnik (np. „historyczno–literacki”, „grecko–rzymskim” itp.). Należy także zastąpić odpowiedniki zwrotu „poddawać w wątpliwość” przez „podawać w wątpliwość” (s. 34.47.188). Konstrukcje wyrazowe, które nie zawierają form czasownikowych ani nie są formułami zwracania się, nie są zwrotami, lecz wyrażeniami. W niektórych miejscach słowo „pojęcie” powinno być zastąpione przez: „określenie”, „wyraz” czy „termin”. Określenia „początkowe praescriptum (1, 1–2) oraz końcowe postscriptum (4, 21–23)” (s. 67) są pleonastyczne. Jeśli we fragmencie cytowanym grecki wyraz jest ostatni lub przytoczony jest jako pojedynczy, to powinien mieć akcent *acutus*, a nie *gravis*: autor nie przestrzega tej reguły (na s. 65: *ἐχθρός*; s. 72: *Χριστός*; s. 96: *μεταδίδους*; s. 122: *ἐπί*; s. 127: *πεποιθώς* i in., choć ją zna, o czym świadczą inne miejsca – np. na s. 133: „Termin *φρονεῖν* w połączeniu z przyimkiem *ὑπέρ* lub *ἐπί*,”) zapewne z powodu wklejania pojedynczych wyrazów z tekstu biblijnego. Układ

tekstu w pracy jest poprawny (należy poprawić linię z jednym tylko wyrazem na s. 76). Użycie przydawki „święty” przed imieniem „Paweł” w wielu przypadkach jest niekonsekwentne albo arbitralne (jak duża litera na s. 25 w trzeciej linii od góry). Nie jest jasny powód rozróżnienia między małą a dużą literą: „słowo Boże” / „Słowo Boże”. Należy uzupełnić lub zmienić drugi i trzeci człon zdania: „W jego listach rzeczownik πίστις występuje 142 razy, w formie czasownikowej πιστεύω 54 razy, natomiast przymiotnikowej πιστός 33 razy” (na s. 78), aby wskazać na to, co występuje w formie czasownikowej i przymiotnikowej.

b) Merytoryczne:

Przydawka „alternatywny”, która określa „motywy głoszenia Ewangelii” (s. 174 i następne), nie oddaje dostatecznie kontrastu wyrażonego przez Pawła (Flp 1,15-17). Określenie to rozróżnia między dwiema dopuszczalnymi możliwościami mającymi analogiczną wartość, jak to jest w przypadku rozważania korzyści z życia i śmierci (Flp 1,21-24). Natomiast Apostoł charakteryzuje postawy i motywacje głoszących słowo Boże jako antagonistyczne właśnie ze względu na ich przeciwne wartości i cele – będące ze sobą w zdecydowanym kontraście. Zdanie kończące rozdział piąty warto uściślić: „W chrystocentrycznym rozumieniu życia i śmierci, obydwie możliwości okazują się dobrymi alternatywami”. Alternatywy nie są dwie, ale jedna, która jest przedstawiona jako dobra, ponieważ tworzą ją dwie pozytywne możliwości.

W niektórych miejscach pracy brak konsekwencji w oddawaniu terminów greckich w nawiasach, ponieważ obok form występujących w analizowanych tekstach pojawiają się podstawowe, chociaż także w tym przypadku podawane jest tłumaczenie zgodne z formami w tekście – np. s. 51: „[...] za udział (κοινωνία) Filipian w głoszeniu i obronie Ewangelii oraz znoszeniu kajdan (δεσμός), przez co stali się współuczestnikami (συγκοινωνούς) jego łaski”. Przekład dopuszczalny w przypadku związków frazeologicznych nie oddaje dokładnie znaczenia pojedynczych słów – tak np. s. 52: „okaleczeni (κατατομή)”; na s. 65: „lud prawdziwie obrzezany” (3, 3: ἡ περιτομή)” czy części mowy – tak np. na s. 72: „prześladownicą Kościoła (διώκων τὴν ἐκκλησίαν)”.

Należy jednoznacznie sformułować zdanie: „Cały passus jako początkowa część listu, zgodnie ze wzorcem starożytnej epistolografii, zawiera dziękczynienie uzupełnione modlitwą” (s. 117), aby nie sugerowało, że dziękczynienie uzupełnione modlitwą było typowym elementem starożytnych listów. W listach Pawła adresatem wdzięczności jest Bóg i Jego dzieło w Jezusie Chrystusie, co w dalszej części analizy Doktorant poprawnie definiuje. Także cytowany w przyp. 365 komentarz C.S. Keenera jest jednoznacznie sformułowany w odróżnieniu od przytoczonego zdania.

Nie jest poprawne określenie części mowy w zakończeniu zdania: „[...] zaakcentowana za pomocą zaimka dzierżawczego «mój» (τῷ θεῷ μου – «Bogu mojemu»)” (s. 120), ponieważ zaimek dzierżawczy w przekładzie tylko odpowiada zaimkowi osobowemu μου w tekście greckim.

5. Wniosek

Autor dysertacji osiągnął wyznaczony na jej początku cel: ukazanie znaczenia wiary i cierpienia, relacji zachodzącej między nimi oraz rozumienia łaski w związku z nimi. To osiągnięcie ma dużą wartość w świetle stanu badań, które dotychczas nie koncentrowały się na tych zagadnieniach w takim ujęciu. Przy dążeniu do celu umiejętnie stosował metody właściwe dla podejścia synchronicznego z elementami interpretacji diachronicznej ograniczonej do uwzględnienia sytuacji epistolarnej nadawcy i odbiorcy. Szczegółowe uwagi krytyczne przedstawione w recenzji nie osłabiają pozytywnej oceny o całości pracy jako całkowicie spełniającej wymagania Ustawy.

Z powyższych powodów formułuję jednoznacznie pozytywny wniosek o dopuszczenie rozprawy doktorskiej ks. mgr. lic. Tomasz Białonia do następnych etapów postępowania doktorskiego.

Katowice, 21 kwietnia 2022 r.

ks. prof. dr hab. Artur Malina